

Τα παράδοξα της αξιοπρέπειας υπό το πρίσμα του Μαρξ

Η κυρίαρχη στις μέρες μας αντίληψη περί αξιοπρέπειας του ανθρώπου, όπως εκφράζεται στην «οικουμενική διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», καθιστά πρόδηλη τη χαμηλή μεθοδολογική παιδεία: η έννοια «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» ελλαμβάνεται μεν ως αφετηριακή έννοια, χωρίς ωστόσο να αποσαφηνίζεται και να αναπτύσσεται με κανέναν τρόπο. Γι' αυτό και η περαιτέρω διατύπωση χαρακτηρίζεται από έναν περιορισμένο εμπειρισμό.

Η μεθοδολογική ανεπάρκεια εκδηλώνεται κραυγαλέα και στα έγγραφα του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως λόγου χάρη το βιβλίο *Ιατρική και ανθρώπινα δικαιώματα* (Μόσχα 1992), όπου διατυπώνονται τα αποτελέσματα μακροχρόνιων ερευνών επί του θέματος που πραγματοποιήθηκαν υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το βασικό περιεχόμενο του βιβλίου ανάγεται εν πολλοίς στην απλή διατύπωση συμβάντων, ενώ ουσιαστικά διακηρύσσεται ως θέση αρχής η απόρριψη των γενικεύσεων.

Στην τρέχουσα καθημερινή σημασία (βλ. *Λεξικό της ρωσικής γλώσσας*, Μόσχα 1957, τ. 1) η *ανθρώπινη αξιοπρέπεια* κατανοείται ως αυτοσεβασμός, συνείδηση των δικαιωμάτων και της αξίας του ανθρώπου. Συνεπώς, στην καθημερινή συνείδηση η αξιοπρέπεια του ανθρώπου συνιστά συνείδηση, πρώτον, των *δικαιωμάτων* του και, δεύτερον, της *αξίας* της προσωπικότητάς του.

Το ζήτημα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η ηθική απασχόλησαν τον Μαρξ στο ερευνητικό του έργο.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα συνιστούν προσδιορισμούς-θεσπίσματα που αφορούν το πεδίο του *δικαίου και της πολιτικής*. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα ερμηνεύει ο Μαρξ, ο οποίος τα εξετάζει ως δικαιώματα που ανέκυψαν με την εμφάνιση της αστικής κοινωνίας και αποτελούν τα δικαιώματα του ανθρώπου εντός της *αστικής κοινωνίας*.

Ο Μαρξ καταδεικνύει ότι με την εμφάνιση και την περαιτέρω ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, με την άρση των φεουδαρχικών προνομίων, λαμβάνει χώρα ένας διαχωρισμός ή, ακριβέστερα, η αλλοτρίωση του πολιτικού πεδίου, όπου όλοι είναι ίσοι ενώπιον του νόμου, από την *κοινωνία των ιδιωτών*, όπου ομοιότητα είναι η ομοιότητα των ιδιωτών-ιδιοκτητών, μια ομοιότητα η οποία συνιστά μέσο για την πραγμάτωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Αλλά και το ίδιο το πεδίο της πολιτικής εξυπηρετεί ως μέσο την πραγμάτωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

Λαμβάνοντας ως υπόδειγμα το πλέον ριζοσπαστικό και συνεπές, το ακραιφνέστερο αστικό σύνταγμα —το σύνταγμα της Μεγάλης Γαλλικής Αστικής Επανάστασης— ο Μαρξ αποδεικνύει ότι τα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου —η ελευθερία, η ισότητα, η ιδιοκτησία (δηλαδή η ιδιωτική ιδιοκτησία)— συνιστούν δικαιώματα απομονωμένων μεταξύ τους *εγωιστικών ατόμων*, δικαιώματα της *ιδιοτέλειας*, ότι τα δικαιώματα αυτά αντικατοπτρίζουν την κατάσταση απομονωμένων ατόμων, τα οποία αντιμετωπίζουν τα άλλα άτομα, την κοινωνία και κάθε κοινότητα ως μέσο για την ικανοποίηση των σκοπών και των αναγκών τους, δηλαδή ως *αποξενωμένα* από τον εαυτό τους.

Πράγματι, η *ελευθερία* ορίζεται στη *Διακήρυξη* των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του 1791 ως δικαίωμα να πράττει ο καθένας οτιδήποτε και να ασχολείται με οτιδήποτε αρκεί να μη βλάπτει τον άλλο, δηλαδή προσδιορίζει τα όρια κίνησης του καθενός *χωρίς* βλάβη για τους άλλους. Συνεπώς, «...το δικαίωμα του ανθρώπου για ελευθερία δεν εδράζεται στη συνένωση του ανθρώπου με τον άνθρωπο, αλλά τουναντίον στο διαχωρισμό του ανθρώπου από τον άνθρωπο» (Μαρξ). Το *δικαίωμα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας* είναι «η πρακτική χρήση του **δικαιώματος** του ανθρώπου για **ελευθερία**» (Μαρξ), είναι το δικαίωμα του καθενός κατά το δοκούν, άσχετα με τους άλλους και ανεξάρτητα από την κοινωνία να χρησιμοποιεί και να διαχειρίζεται την περιουσία του, δηλαδή είναι το «δικαίωμα της ιδιοτέλειας» (Μαρξ).

Ισότητα είναι η ισότητα της ελευθερίας που περιγράψαμε παραπάνω: «η ισότητα συνίσταται στο γεγονός ότι ο νόμος είναι ίσος για όλους — είτε προασπίζεται κάποιον είτε τον δίκαιε» (σύνταγμα του 1795). «Συνεπώς κανένα από τα ούτως αποκαλούμενα δικαιώματα του ανθρώπου δεν υπερβαίνει τα όρια του εγωιστικού ανθρώπου, του ανθρώπου ως μέλους της κοινωνίας των ιδιωτών, δηλαδή ως ατόμου έγκλειστου στον εαυτό του, στο ιδιωτικό του συμφέρον, στην ιδιωτική αυθαιρεσία και διαχωρισμένου από το κοινωνικό όλο. Ο άνθρωπος σ' αυτά τα δικαιώματα εξετάζεται κάθε άλλο παρά ως γενολογικό ον τουναντίον, η ίδια η ζωή του γένους, η κοινωνία εξετάζονται ως εξωτερικό πλαίσιο για τα άτομα, ως περιορισμός της πρωταρχικής αυτοτέλειάς τους» (Μαρξ). Η μοναδική συνάφεια που ενώνει αυτά τα άτομα είναι η φυσική αναγκαιότητα, το ιδιωτικό συμφέρον, η διατήρηση της ιδιοκτησίας τους και της εγωιστικής προσωπικότητάς τους.

Πώς έχουν όμως τα πράγματα με την ηθική και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου;

1. Η ηθική αποδεικνύεται ότι είναι εδώ υποταγμένη στο πεδίο του δικαίου και της πολιτικής, γεγονός που εντοπίζεται και στην καθιερωμένη τρέχουσα σημασία των λέξεων «αξιοπρέπεια του ανθρώπου» (ως *συνειδητοποίηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου*). Ο Χέγκελ συνέλαβε διορατικά τη θέση της «κατ' επίγνωση ηθικότητας» ή «ατομικής ηθικής» (Moralitat) και της «καθ' ἔξιν ηθικότητας» ή «κοινωνικής ηθικής» (Sittlichkeit) στην αστική κοινωνία εντάσσοντας την ανάλυσή τους στη φιλοσοφία του δικαίου.

2. Όσο πιο πολύ η κοινωνία σινιστά μια κοινωνία ιδιωτών ιδιοκτητών, μεμονωμένων ατόμων, σε τόσο μεγαλύτερο βαθμό οι σχέσεις μεταξύ αυτών των ατόμων διευθετούνται από το δίκαιο και την πολιτική και όχι από την ηθική, δηλαδή όλο και υποβαθμίζεται η σημασία της ηθικής στην κοινωνία.

3. Η ελευθερία και η ισότητα είναι προπαντός και κατά κύριο λόγο ελευθερία και ισότητα των ιδιωτών-ιδιοκτητών. Συνεπώς, η βάση της ελευθερίας και της ισότητας στην αστι-

κή κοινωνία είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, *εκ των πραγμάτων*, στην πραγματικότητα καθορίζεται από την ιδιωτική ιδιοκτησία (και κατ' επέκταση από τις *περιουσιακές διαφορές*), επ' ουδενί λόγο όμως από τη σημασία του ανθρώπου, αν και τυπικά όλοι είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και επομένως, όλοι έχοντας *τυπικά* ίσα δικαιώματα, διαθέτουν και *τυπικά* ίση αξιοπρέπεια.

Ας εξετάσουμε τώρα την *αξία της προσωπικότητας*. Ο χαρακτηρισμός της προσωπικότητας ακριβώς από την άποψη της *αξίας* της συνιστά μερική περίπτωση της εξέτασης από την εν λόγω άποψη της φύσης, του ανθρώπου και του κόσμου που έχει δημιουργήσει ο άνθρωπος. Η έννοια «αξία» αποκτά ιδιαίτερη σημασία με την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων. Σε καθεστώς κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, τα πάντα —συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου— εντάσσονται στην τροχιά αυτών των σχέσεων και αποκτούν την *τιμή* τους. Τα πάντα μπορούν να πωληθούν και να αγοραστούν, τα πάντα μπορούν να αξιολογηθούν (εκτιμηθούν) και όντως αξιολογούνται (εκτιμούνται). Ο άνθρωπος, το όποιο ποιόν και οι ιδιότητές του μετατρέπονται σε εμπόρευμα, γεγονός που σημαίνει επίσης ότι γίνονται πράγμα. Ο διάσημος ψυχοθεραπευτής Φριτς Περλς δίκαια θεωρεί ότι «ο άνθρωπος (της εποχής μας —B.B.) είναι νεκρός, είναι μια μαριονέτα, και η συμπεριφορά του μοιάζει πράγματι πολύ με τη συμπεριφορά ενός πτώματος, που επιτρέπει στον περίγυρό του να του κάνει τα πάντα, ό,τι θέλει, αν και ο ίδιος και μόνο με την παρουσία του επενεργεί στον περίγυρο κατά ορισμένο τρόπο». Όμως πολύ πριν από τον Φ. Περλς ο Καρλ Μαρξ με τη μοναδική διεισδυτικότητά του κατανόησε και εξήγησε βαθύτερα από οποιονδήποτε άλλον επιστήμονα και στοχαστή ότι *ο άνθρωπος στην αστική κοινωνία, στον κόσμο της κυριαρχίας της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, της κυριαρχίας των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, στην κοινωνία της αγοράς, ευτελίζεται και υποβαθμίζεται μέχρι την κατάσταση του εμπορεύματος, γεγονός που σημαίνει ότι πραγματοποιείται*.

Συνεπώς, στο βαθμό που ο άνθρωπος υποβαθμίζεται στην κατάσταση του πράγματος, καταφρονείται και η *ανθρώπινη* αξιοπρέπειά του.

Από τη σκοπιά του Μαρξ και του πραγματικού μαρξισμού (σε αντιδιαστολή με ποικίλες ψευδομαρξιστικές προσεγγίσεις), ο άνθρωπος συνιστά την ύψιστη αξία για τον άνθρωπο και ο κύριος στρατηγικός στόχος είναι η δημιουργία μιας κοινωνίας, στην οποία οι άνθρωποι θα συνενώνονται ελεύθερα συγκροτώντας κοινωνία, όπου ο καθένας στις σχέσεις του δεν θα αντιμετωπίζει τον άλλο ως μέσο, αλλά ως σκοπό.

Η κοινωνία αυτή συνιστά σε ορισμένες σχέσεις τον αντίποδα της αστικής, αγοραίας κοινωνίας των απομονωμένων και εγωιστικών ατόμων, από τα οποία το καθένα διάκειται προς τον εαυτό του ως σκοπό, ενώ προς τους άλλους ως μέσο.

Ο Μαρξ κατέβαλε titάνιες προσπάθειες για τη συνειδητοποίηση των πραγματικών δρόμων, των τρόπων, των μέσων κ.λπ. για την επίτευξη της καθ' εαυτού ανθρώπινης κοινωνίας, των αυθεντικών ανθρώπινων σχέσεων.

Ο Μαρξ απέδειξε, λοιπόν, ότι η κυριαρχία των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων, η κυριαρχία της αγοράς συνιστά τη βάση επί της οποίας εδράζονται τα δικαιώματα του ανθρώπου, η αξία της προσωπικότητας και οι αντίστοιχες αντιλήψεις περί ανθρώπινων δικαιωμάτων και αξίας της προσωπικότητας.

Κατά την ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας των μεμονωμένων παραγωγών, ο καθένας ανταλλάσσει, εκποιεί, αποξενώνει κάποιο προϊόν εργασίας, το οποίο ικανοποιεί την ανάγκη κάποιου άλλου, ούτως ώστε να αποκτήσει αντ' αυτού ισοδύναμο προϊόν κάποιου άλλου (είτε κάποιων άλλων), μέσω του οποίου μπορεί να ικανοποιηθεί κάποια ανάγκη του.

Κατά την ανταλλαγή ισοδυνάμων υπάρχει η *ελευθερία* (ο καθένας προβαίνει σε αγοραπωλησία για την ικανοποίηση των αναγκών του και μάλιστα κατά τέτοιον ακριβώς τρόπο, ώστε να ικανοποιεί και την ανάγκη άλλων), η *ισότητα* (η ανταλλαγή στη νομοτέλειά της συνιστά ανταλλαγή ισοδυνάμων), η *ιδιωτική ιδιοκτησία* (ανταλλάσσουν μεταξύ τους μεμονωμένοι ιδιοκτήτες-ιδιώτες).

Ωστόσο, η «ελευθερία» και η «ισότητα» βασιλεύουν στη διαδικασία της ανταλλαγής, της κυκλοφορίας εμπορευμάτων και χρήματος, δηλαδή στη σφαίρα της *επιφάνειας*. Ο Μαρξ δεν περιορίζεται στη διερεύνηση της ανταλλαγής, στην έρευνα της αγοράς, όπως κάνουν οι χυδαίοι οικονομολόγοι και όπως αντιμετωπίζει τη σύγχρονη αστική κοινωνία η συντριπτική πλειοψηφία των επιστημόνων οικονομολόγων.

Ο Μαρξ δεν εντοπίζει απλώς την κίνηση εμπορευμάτων και χρήματος, αλλά αποκαλύπτει τις *αντιφάσεις* της, οι οποίες οδηγούν στο βάθος της αγοραίας κοινωνίας, στη σφαίρα της *παραγωγής* των εμπορευμάτων και ανακαλύπτει ότι στη βάση του *φαινομενικού* παραδείσου των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου (της ισότητας, της ελευθερίας και της ιδιωτικής ιδιοκτησίας) βρίσκεται η συγκαλυμμένη κόλαση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, όπου βασιλεύει η ανισότητα και η ανελευθερία, και η ιδιωτική ιδιοκτησία αποκαλύπτει τον πραγματικό της εαυτό ως δημιουργήμα κατά κύριο λόγο όχι των ίδιων των ιδιοκτητών, αλλά των ανθρώπων εκείνων που στερούνται ιδιοκτησίας. Η συγκάλυψη αυτής της αποτρόπαιας γύμνιας της «κοινωνίας της αγοράς» με τη διανομή φύλλων συκής-μετοχών στους μισθωτούς εργαζόμενους ίσως να φανακίζει μόνο, αλλά δεν καταργεί τη θέση τους ως μισθωτών.

Η λάμψη της πυράς της κολάσεως δεν είναι ορατή μόνο στα έγκατα της αστικής παραγωγής, αλλά και στον ορατό παράδεισο της κυκλοφορίας εμπορευμάτων και χρημάτων, στον ορατό παράδεισο της αγοράς. Μόνο που χρειάζεται γι' αυτό μια αμερόληπτη, ανιδιοτελής και κατά το δυνατό βαθύτερη εξέταση. Εγωισμός, υποβάθμιση του ανθρώπου μέχρι την κατάσταση του πράγματος, μέχρι την κατάσταση των «ζώντων πτωμάτων», των πνευματικά νεκρών ανθρώπων —ενεργούμενων, χειραγωγών και χειραγωγούμενων, στην ουσία η απόρριψη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας— όλ' αυτά είναι ανταύγειες της πυράς του Άδη στον παράδεισο της «κοινωνίας της ελεύθερης αγοράς». Μιας πυράς η κατάσβεση της οποίας είναι ανέφικτη εάν δεν ξεπεράσουμε το «παραδείσιο» σύστημα του «ελεύθερου επιχειρείν». Στο έργο αυτό ακριβώς αφιέρωσε τη ζωή του ο (ιδιοφυής στοχαστής και μεγάλος επιστήμονας) Καρλ Μαρξ.